

Назарець В. М.,*доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови і літератури та методик їх навчання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка***Миронюк В. М.,***кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії і методики журналістської творчості
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука»*

ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНІ РІЗНОВИДИ ДРУЖНЬОГО, ЛЮБОВНОГО ТА РОДИННОГО ПОСЛАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АДРЕСОВАНОЇ ЛІРИКИ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню жанрово-тематичних різновидів дружнього, любовного та родинного послання української адресованої лірики ХІХ–ХХ ст.

Об'єктом дослідження є ліричні твори українських поетів, у семантиці яких найбільш послідовно і яскраво засвідчено тематичний зв'язок із адресованою лірикою й, зокрема жанром послання: Т. Шевченка, П. Грабовського, В. Самійленка, М. Старицького, Лесі Українки, П. Карманського, Олександра Олеся, М. Вороного, Г. Чупринки, С. Черкасенка, М. Семенка М. Зерова та ін.

Предметом дослідження є жанрово-тематичні пріоритети художньої генології дружнього, любовного та родинного послання в українській поезії ХІХ–ХХ ст., виявлені у творах її авторів та засвідчені в площині ідейно-тематичної проблематики, жанрово-стильових принципах художньої організації адресованого поетичного дискурсу, специфічних прийомів його поезики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дослідженні схарактеризовано сукупність основних семантичних моделей реалізації жанрово-тематичних варіантів послання в українській адресованій ліриці ХІХ–ХХ століть.

Унаслідок проведеного дослідження було встановлено, що:

1) однією із найбільш усталених жанрово-тематичних модифікацій адресованої лірики є, поряд із присвятою (посвятою) та віршованим листом, жанр послання;

2) найбільш усталеним жанрово-тематичним різновидом є громадянське послання, реалізоване в художній практиці поетів ХІХ–ХХ ст.;

3) поряд із різновидом громадянського в українській адресованій ліриці ХІХ–ХХ ст. реалізовано й інші жанрово-тематичні модифікації послання: дружнє послання на елегійній основі та жартівливо-іронічне послання; любовне послання (серйозного або жартівливого емоційного спрямування); родинне послання (адресоване старшим членам родини – матері або батьку, старших членів родини молодшим – доньці або синові, статусно рівнозначним родинним адресатам – чоловікові й дружині).

Ключові слова: адресована лірика, послання, елегія, ода, жанрово-тематичні різновиди послання, дружнє послання, любовне послання, родинне послання.

Постановка проблеми. У колі актуальних питань вивчення жанрової природи поезії важливе місце посідає жанрово-тема-

тичний феномен адресованої лірики, у текстах якої актуалізовано ситуацію комунікативного звернення, настанову на діалог між автором (адресантом) та його адресатом. До жанрів адресованої лірики відносять послання, присвяту (посвяту) та віршований лист, а також численні форми їхніх жанрово-тематичних модифікацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Жанрово-тематичний феномен адресованої лірики в українському літературознавстві досліджений недостатньо. Переважну увагу літературознавці приділяють теоретичній ідентифікації жанрових ознак послання, зокрема його різновиду, який можна означити як громадянське (публіцистичне): Н. Чамата [1], О. Ткаченко [2], М. Ткачук [3], В. Назарець [4]. Менш дослідженими залишаються художні ознаки інших жанрово-тематичних модифікацій послання, пов'язаних з діалогічно інтимізованими контекстами поетичного спілкування між автором та його адресатом.

Мета статті. Метою статті є дослідження жанрово-тематичних різновидів дружнього, любовного та родинного послання української адресованої лірики ХІХ–ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. На відміну від громадянського, автор дружнього послання не закладає до свого твору офіційності ідеологічної настанови, що слугує підґрунтям адресації. Навпаки, естетична тотальність дружнього послання спрямована на відтворення атмосфери невимушено-приятельських або безпосередніх дружніх контактів між автором та його адресатом. Якщо громадянське послання генологічно бере свій початок від класицистичної епістоли та оди, то дружнє послання генетично сходиться до елегії, фактично вибудовано на її основі й у такому вигляді жанрово усталене у віршованих творах поетів, що належали до напрямків сентименталізму та романтизму. Можна, очевидно, говорити про дві найбільш чітко виокремлені жанрово-тематичні модифікації цього типу послання: дружнє послання на елегійній основі та жартівливо-іронічне послання.

Дружнє послання на елегійній основі. Ця жанрово-тематична модифікація послання є найбільш поширеною. Її діалогічний настанові притаманні більш або менш (залежно від ступеня духовної близькості адресанта й адресата) приятельський тон і спрямованість на вільну (не заангажовану приписами офіційного літературного етикету) діалогічну комунікацію, основу

якої складає обмін почуттями та думками, інформацією стосовно тих чи тих творчих або ділових взаємин, що поєднують автора і його адресата, або ж якихось біографічних обставин їхнього життя (М. Зеров «П. П. Филиповичу»):

Я заздрю вам. Десятками поезій
Рахуете ви лірику свою, –
Йдете доріжкою Максима й Лесі
І стежите парнаську течію.
Йдете собі «кастальськими брегами»,
Тонкі серпанки топчете ногами,
А музи вас чекають на шпильях,
І збірник ваш росте, як на дріжджах.
А я – засушений, воронуватий –
Плету собі – кастальський пілігрим –
Банальне плетиво банальних рим
Та сонегоїда мотузні грати.
Мої поезії – тьми тем і просто тьма,
А збірника й не ждять, бо «лірики» нема [5, с. 73].

З огляду на елегійну основу вищезазначений тип послання близький жанру власне елегії (у класицистичній теорії їх часто не диференціювали, називаючи послання одним із тематичних варіантів елегії). Дійсно, й дружнє послання, й елегія, на відміну від поетичних інтонацій громадянського послання або оди, спрямовані на вираження менш публічного а, відтак, більш інтимізованого семантичного контексту, у якому виявляє себе ліричне почуття. Проте, якщо в елегії ліричні почуттєві вияви стосуються передовсім самого автора, точніше особи його ліричного «я», з позицій якого окреслюються певні світоглядно-ціннісні аспекти його життєвого досвіду та його світовідчуття, то у художньому контексті дружнього послання ліричний авторський вияв спрямовано на діалогічний комунікативний контакт, який більшою мірою характеризує особу адресата, а не адресанта, тобто авторської особи чи світоглядних іпостасей його ліричного «я». Починаючи з епохи романтизму й дружнє послання, й елегія почали сприйматися у ролі своєрідного ліричного інваріанту, універсальної моделі поетичного твору, у якому свого роду компенсувалася гіпотетична втрата лірикою художніх особливостей, жанрово усталених у період її попереднього, класицистичного розвитку. Певною мірою можна стверджувати, що дружнє послання – це наслідок того художнього експерименту, до якого поети-романтики вдавались у своїй поетичній практиці задля пристосування канонічного жанрового вигляду елегії до нових художніх вимог романтичної поезики, а саме – вільних форм та можливостей вияву ліричного авторського «я», яке, стверджуючи себе і апелюючи до кола однодумців та друзів, кола споріднених душ, руйнувало художні межі усталеного класицизму жанрового образу автора.

Водночас жанрова еволюція елегії відбувалась у напрямку концентрації й ущільнення внутрішнього, потаємного світу ліричного переживання героя, світу уявного й умовного, тоді як через дружнє послання поети-романтики намагалися долати умовності зображення, надавати художньо конструйованому ліричному світові й реалії, які б співвідносили його з реальними біографічними рисами поета.

Прогресуючі тенденції до посилення біографічності, переважання реального над умовним не в останню чергу зумовили те, що представники наступної в часі після романтизму – реалістичної поезії більш охоче послуговувались саме послан-

ням, а не елегією: О. Афанасьєв-Чужбинський «Шевченкові», «Товаришеві», «Є. П. Гребінці»; О. Корсун «До Шевченка»; Я. Головацький «Братові з-за Дунаю»; М. Устиянович «Побратимові в день імені єго»; П. Мирний «Привіт М. Драгоманову (на ювілей його 30-літньої праці)»; Х. Алчевська «До хлопця», «До Кобилянської»; І. Воробкевич «До моїх друзів»; П. Грабовський «До Українки», «До друзяків»; О. Маковей «Другові»; І. Манжура «До товариша»; Леся Українка «До товаришів», «Товаришці на спомин».

Зразком жанру дружнього послання на елегійній основі можна вважати й ліричні твори поетів ХХ ст., у поезіях яких також домінує семантика інтимізованої біографічності, тісних товариських стосунків: С. Черкасенко «Товаришам»; М. Рильський «Олександрові Довженку дружнє посланіє»; А. Малишко «Друзям за синє море»; Т. Масенко «Далекому другові»; Є. Маланюк «Юрієві Дараганові»; С. Гординський «До друзів»; С. Будний «Друзям»; Д. Павличко «Мій добрий друже, що з тобою?..» та ін.

Жартівливо-іронічне послання. Для цього типу послання властива інтерпретація контексту дружніх взаємин у жартівливо-іронічній формі, як, наприклад, у поезії Т. Шевченка «Н. Т.»:

Великомученице кумо!
Дурна єси та нерозумна!
В раю веселому зроста,
Рожевим цвітом процвіла
І раю красного не зріла,
Не бачила, бо не хотіла
Поглянути на Божий день,
На ясний світ животворящий!
Сліпа була єси, незряща,
Недвиги серцем; спала день
І спала ніч. А кругом тебе
Творилося, росло, цвіло,
І процвітало, і на небо
Хвалу Творителю несло.

А ти, кумасю, спала, спала... [6, с. 369].

Жартівливі або іронічні інтонації, яких може набувати дружнє послання, не передбачають дискредитації адресата (як це властиво для сатирично-іронічної атмосфери громадянського послання з інвективною настановою), а репрезентують достатньо глибокий рівень товариської стосунків між автором та його адресатом, оскільки жарти та іронія не належать до етикетних форм спілкування й доречні лише в контексті діалогу, позбавленого семантики офіційності. Зразки дружнього послання жартівливо-іронічного типу знаходимо вже в ліриці поетів ХІХ століття – П. Гулака-Артемівського «Щокотусі», «До Варки» та ін.

В адресованій ліриці ХХ ст. кількість жартівливо-іронічних послань суттєво зростає. Відповідні інтонації знаходимо в поезіях В. Еллана-Блакитного «З дружніх посланій землякам (В. Сосюрі, О. Вишні)»; М. Зерова «П. Г. Тичина», «П. П. Филиповичу»; В. Колодійця «Другові, який має стати батьком. Усмішка»; І. Світличного «Моїм любаскам», «Мефісто-Фауст (Миколі Лукашеві)» та ін.

У поезиці постмодернізму, зокрема в поезіях О. Ірванця жартівливо-іронічне послання набуває виразних ознак в'їдливої, гостропародійної сатири: «Старий поет – молодій поетці», «Вірш з епіграфом і присвятою (Андрею Хадановичу)», «Звернення поета до співвітчизника, як до рівного собі. Міні-мініатюра», «Вірш до рідної мови» та ін.

Любовне послання можна розглядати як певною мірою тематичний аналог дружнього послання, але з діалогічними настановами на контекст спілкування, зумовлений наявністю в адресата й адресанта (або тільки адресанта) любовних, інтимних почуттів. Специфіка адресації в таких віршах визначена характером суто особистісного, інтимного спілкування ліричного «я» й аксіологічно ціннісного «іншого», яка спонукає автора до ліричного вияву. Любовні вірші з імпліцитним (нерідко – потаємним) адресатом є формою ліричної інтроспекції, спрямованої передусім на рефлексивний аналіз прихованих глибин власного «я», а не «ти» іншого. Такі лірично-психологічні адресації набули широкого вжитку в ліриці ХІХ – початку ХХ століть, хоча в жанровому аспекті їх зазвичай не диференціюють.

Як і дружнє, любовне послання має чітко виражену елегантну основу, але в любовному посланні вона набуває більш медитативного, пов'язаного із самозаглибленням ліричного «я» у внутрішній світ своїх почуттів, характеру (С. Будний «Я кохаю тебе! Відгукнись...»):

Я кохаю тебе!
Відгукнись
Через ріки, поля і бори.
Пам'ятаєш, бродили колись
Ми з тобою в ясні вечори,
Цілувались,
сміялись,
клялись.
Я кохаю тебе!
Відгукнись... [7, с. 186].

Достатньо поширеним жанрово-тематичний різновид любовного послання був у поезії українських поетів-романтиків: В. Забіла «До невірної»; М. Устиянович «До неї – безнадійної»; М. Шашкевич «До милої»; К. Білиловський «Ольга»; М. Старицький «Не сумуй, моя зоре кохана...» та ін.

Українська адресована лірика ХХ ст. також представлена численними зразками любовного послання: М. Вороний «Ти не любиш мене...», «Чи пам'ятаєш?»; В. Бобинський «Ніч кохання»; В. Сосюра «Так ніхто не кохав. Через тисячі літ... (Вірі Б.)», «Я так тебе люблю, що стримати не в силі...», «Марії»; С. Караванський «Моїй Беатріче»; Є. Маланюк «Один вечір (Єдиний)»; П. Мовчан «Звертання до коханої»; В. Базилевський «Мелодія снігів», «Цвіт-незабудка»; М. Вінграновський «Спасибі вам. Для вас одної...»; Б. Мельничук «Пояснювальна записка закоханого» та ін.

Досить часто адресата любовного послання, з тих або тих причин, зазначено як анонімну персону: Л. Глібов – «К*», «М. Д. В.»; М. Старицький – «В садку (О. П. Д-вій)», П. Грабовський – «До...»; К. Білиловський – «До Г...», І. Манжура – «N.N.»; О. Маковей – «До***»; М. Рильський – «М. Н.», «М. В.»; С. Гординський – «Н. Н.»; В. Сосюра – «Коханій»; Д. Кремень – «Послання до загубленої адресатки»; В. Неборак – «Промовляння до коханки, поцупленої з шістдесятих» та ін.

Здебільшого в любовних посланнях має місце звеличення й ідеалізація постаті коханої жінки. В окремих творах простежено й мотиви докору, втім, переважно з пом'якшувальними інтонаціями (В. Базилевський «Птахо зальотна з дніпровського міста...»; О. Ірванець «Це ані добре, ні погано...»).

Тематичні інтенції **родинного послання** зумовлені специфікою стосунків між адресантом та членами його родини.

Діалогічні настанови в такому типі послання, по-перше, майже не стосуються суспільно значущих – історичних, політичних, мистецьких проблем і окреслюються колом мотивів родинного спілкування, сімейного затишку, взаємостосунків членів родини; по-друге, мають підкреслено біографічний характер (за винятком тих творів, де текст має рольову організацію, стилізовану в дусі уявного послання родині героя, вигаданого автором); по-третє, аксіологічно орієнтована на родинний статус адресата (тобто специфіка уявного поетичного діалогу, наприклад, між, батьком та сином принципово буде відрізнятися від обставин спілкування, які характеризуватимуть діалог між дружиною та чоловіком, або матір'ю, батьком та їхніми дітьми). Прикладом може слугувати родинне послання С. Крижанівського «Осанна батькові»:

Батьку мій, Андрію Овсійовичу,
Роботяго одвічний,
Праотче великого роду,
Тепер я бачу,
Що був ти великою людиною,
Достоюю слова і слави,
Достоюю хвали нащадків.
Ти дав життя:
Архипові, кінному воїну,
Степану, співцеві вінчанному,
Євгені, благородній наставниці,
Єлизаветі, доні-заповітниці.
А вони породили:
Станіслава – преславного,
Людмилу – людям бажану,
Віллена – епохою хрещеного,
Валентина – здорового,
І Андрія – хороброго,
Леоніда – левиного,
І Галину – лагідницю,
Владислава – керманіча,
І Ларису – солодку,
Юрка – землероба,
Й Антоніну – сперечницю...
А скільки народять твої онуки!
Тому – ти безсмертний в віках,
І я тобі ставлю перший пам'ятник,
А другий поставлю мамі [8, с. 69].

Родинне послання може бути адресоване старшим членам родини – матері або батьку: М. Шашкевич «Син любимому отцю»; П. Грабовський «До матері»; Б. Грінченко «Матері»; О. Олесь «Моїй матері»; Г. Чупринка «Моїй матері»; С. Крижанівський «Осанна батькові», «Осанна матері»; В. Онуфрієнко «Я, мамо, знаю: дивись щодня... (Матері моїй – присвячую)» та ін.

Не менш чисельним є й протилежний адресатний різновид цього типу послання – із настановою старших членів родини молодшим: К. Білиловський «Завіт (Коханому синові моєму Вікторові)», М. Рильський «Синові»; Ю. Клен «Синові»; Т. Масенко «Дочці Ірині»; М. Руденко «Синові»; П. Косенко «Не йди в життя, мій сину, втертим шляхом Креза... (Синові)» та ін.

У третьому адресатному різновиді родинного послання відображено комунікативні настанови, обумовлені контекстом спілкування між статусно рівнозначними родинними адресатами, тобто між чоловіком та жінкою (П. Куліш «З-за Дунаю (Олександрі Михайлівні К.)»; І. Франко «Моїй дружині»;

П. Карманський «Дружині»; М. Рильський «Дружині»; Ю. Липа «Марії Липі»; В. Онуфрієнко «Дружині»; або між братами та сестрами (К. Білиловський «Братові моєму»; П. Грабовський «До сестри», «До сестроньки»; Леся Українка «Веснянка (Сестрі Ользі)», «Братові й сестрі на спомин»; М. Рильський «Рибальське посланіє (Братові Іванові)» та ін.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в більш детальній теоретичній конкретизації ознак жанрово-тематичних різновидів дружнього, любовного та родинного послання української адресованої лірики ХІХ–ХХ століття.

Література:

1. Чамата Н. П. Жанр послання в українській поезії першої половини ХІХ ст. *Другий міжнародний конгрес україністів*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1993. С. 137–138.
2. Ткаченко О. Українська класична елегія. Суми: Видавництво СумДУ, 2004. 256 с.
3. Ткачук М. Наративні моделі українського письменства. Тернопіль: ТНПУ; Медобори, 2007. 464 с.
4. Назарець В. М. Жанрові модифікації української адресованої лірики. Рівне: О. Зень, 2014. 384 с.
5. Зеров М. К. Твори: в 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т. 1. 843 с.
6. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 2. 784 с.
7. Будний С. Ф. Син землі. Львів: Каменярь, 1997. 382 с.
8. Крижанівський С. А. Літопис. Київ: Дніпро, 1991. 359 с.

Nazarets V., Myroniuk V. Genre and thematic varieties of friendly, love and family messages in Ukrainian addressed poetry of the nineteenth – twentieth centuries

Summary. The article is devoted to the study of genre and thematic varieties of friendly, love and family messages in Ukrainian addressed poetry of the nineteenth – twentieth centuries.

The object of the study is the lyrical works of Ukrainian poets, the semantics of which most consistently and vividly demonstrates the thematic connection with the addressed poetry and, in particular, the genre of the message: T. Shevchenko, P. Hrabovsky, V. Samoilenko, M. Starytsky, Lesya Ukrainka, P. Karmansky, Oleksandr Oles, M. Voronoi, H. Chuprynka, S. Cherkasenko, M. Semenko, M. Zerov, and others.

The subject of the study is the genre and thematic priorities of the artistic genology of friendly, love and family messages in Ukrainian poetry of the nineteenth and twentieth centuries, revealed in the works of its authors and attested in the plane of ideological and thematic issues, genre and stylistic principles of artistic organisation of the addressed poetic discourse, specific techniques of its poetics.

The scientific novelty of the results obtained is that the study characterises a set of basic semantic models of realisation of genre and thematic variants of the message in Ukrainian addressed poetry of the nineteenth and twentieth centuries.

As a result of the study, it was found that:

1) one of the most established genre and thematic modifications of addressed lyrics is the genre of the message, along with the dedication and the poetic letter;

2) the most established genre and thematic variety is the civic message, realised in the artistic practice of the poets of the nineteenth and twentieth centuries;

3) along with the civic type, other genres and themes are also implemented in the Ukrainian addressed poetry of the nineteenth and twentieth centuries. Other genre and thematic modifications of the message were implemented: a friendly message based on elegy and a humorous and ironic message; a love message (serious or humorous emotional orientation); a family message (addressed to older family members – mother or father, older family members to younger ones – daughter or son, status equivalent to family addressees – husband and wife).

Key words: addressed lyrics, epistle, elegy, ode, genre and thematic varieties of epistles, friendly epistle, love epistle, family epistle.